
Lietuva ir jos socialinė organizacija globalizacijos ir eurointegracijos iššūkių akivaizdoje

Romualdas Grigas

*Socialinių tyrimų institutas,
Saltoniškių g. 58,
LT-2600 Vilnius,
el paštas romgrig@ktl.mii.lt*

Remiantis socialinės organizacijos teorijų įžvalgomis, straipsnyje aptariami esminiai šiuolaikinės globalizacijos bruožai, išskirtinį dėmesį skiriant kokybiniam socialinio pasaulio pokyčiams, tarp jų ir vadinamojo negatyvo sklaidai. Sociologinė analizė fokusuojama į lietuvių tautos socialinės (bei politinės) organizacijos kritinį vertinimą, jį išreiškiant per pokyčių ir ypač deformacijų homologines grandines. Remiantis konstruktyvistine epistemologija, nuodugniau aptariamos galimybių paieškos ir tų galimybių prieštaravimas. Kaip viena konstruktyvių trajektorijų akcentuojama tautinės (nacionalinės) ir supranacionalinės savivokos jungties svarba; sociologinio mąstymo, suprantamo plačiąja prasme, būtinybė ir kultūra.

Raktažodžiai: socialinė organizacija, globalizacija, susisaistymas, socialinė atskirtis, socialinės organizacijos eksteritorialumas, socialinės deformacijos

ĮVADINIAI TEIGINIAI

Sociologiją, sociologinį žinojimą aš linkęs vertinti (sekdamas R. Nisbetu, P. Bergeriu) kaip socialinės realybės diagnozavimo ir jos vaizdo konstravimo būdą; kaip priemonę, padedančią nustatyti tas erdves, socialinės organizacijos (toliau – SO) vietas, kuriose reiškiasi destrukcijos, deformacijos arba kitos susirūpinimą keliančios ir išskirtinio dėmesio reikalaujančios trajektorijos. Socialinis pasaulis yra supersudėtingas ir kintantis spartėjančia tvarka, todėl ir jo empirinis pažinimas yra gana ribotas; vis labiau tenka pasikliauti teorinėmis konstrukcijomis bei išprotautomis abstrakcijomis (dedukciniu metodu). Sudėtingėjant socialiniam pasauliui ir komplikuojantis (taip pat vėluojant) jo pažinimui, aktualėja socialinių mokslų, ypač sociologijos vaidmuo ir ta jos teorinė mintis, kuri ne tik atstovauja universaliam žinojimui, bet ir labiau atspindi lokaliąją realybę.

Populiariausia forma SO-ą traktuojame kaip susiklosčiusį tautos gyvenimo ir raiškos būdą bei kultūrą, kurioje yra organiškai persipynęs paveldas bei dabartis įkūnyti neformaliose, pusiau formaliose ir formaliose socialinėse struktūrose (prie pastarųjų priskirtinos tiek verslinės, tiek valstybinės institucijos). Kai kalbame apie SO, pirmiausia „mums rūpi veiklos būdai, kuriais žmonės gamina, keičia ir vartoja materialines gėrybes; aptardami politiką, turime galvoje veiklos būdus, kuriais visuomenėse telkiama, paskirstoma ir naudojama valdžia; kalbėdami apie kultūrą, turime galvoje būdus, kuriais bendraujantys žmonės ir pavieniui, ir kolektyviai savo gyvenimus

daru prasmingesnius“ – teigia kultūros ir socialinių komunikacijų tyrinėtojas J. Tomlinsonas [10: 28]. Kai kalbame apie SO, mums taip pat rūpi dar ir atskleidimas to mechanizmo, kurio dėka spartėjančių pokyčių sąlygomis užtikrinamas tautos (nacijos) modernizavimasis, tęstinumas, civilizacinis pajėgumas ir įnašas į bendracivilizacinį vyksmą.

SO sudarančias konstrukcijas galima aiškinti ir kaip sociologinio mąstymo (žinojimo) organizavimo metodą, kuris įgalina realybę traktuoti jos statikos bei dinamikos vienovėje, vadovautis holistine metodologija. SO konstrukcijomis susistemintą pasaulio vaizdą būtina nuolat atnaujinti, aktualizuoti priklausomai nuo jo kūrėjų patirties, intencijos, refleksijos; nuo besikaupiančios informacijos ir visuomenei iškylančių problemų.

GLOBALIZACIJOS POBŪDŽIO SOCIOLOGINĖ APIBRĖŽTIS

Žvelgiant iš SO pozicijų (ir iš lietuviškai realybei labiau pritaikytų, ir jos interpretavimui aktualesnių pozicijų), šiuolaikinės globalizacijos pobūdį galėtume nusakyti keliais esminiais bruožais:

pirma, tai laiko ir erdvės susitraukimas bei visuotinis susisaistymas (eksteriorizacija). Jis plinta visuose SO lygmenyse (įskaitant taip pat žmonių mąstymą) bei naikina socialiniame laike ir tarp tam tikrų teritorijų egzistavusius ar egzistuojančius riboženklius; nuvertina kultūros stadiškumą, jos „prisirišimą“ prie vietovės bei tradicijos paversdamas ją moduline ir mobilia [1: 11];

antra, SO eksteritorizaciją galima įsivaizduoti kaip įvairiomis kryptimis ir įvairiais horizontais (lygmenimis) besiplėtojančią tinklainę. Tačiau globalizacijos „provokuojamas“ ir visuotinio pobūdžio susisaistymas bei atsisaistymas nuo tradicijos, nuo teritorijos vyksta labai netolygiai, išryškindamas naujo pobūdžio riboženklis, naujus socialinės atskirties židinius, pasireiškiančius taip pat įvairiuose SO lygmenyse, o dėl to formuojasi naujo tipo socialinės įtampos bei konfliktai;

trečia, finansinis verslinis kapitalas, politinė valdžia ir žiniasklaida (išreiškiančios institucionalizuotas, formaliąsias SO struktūras) įgauna iki šiol neragėtų, tarpusavyje vis labiau subordinuojamų galių, kurios atlieka ne tik susisaistymo, įtvirtinimo ir senųjų riboženklių ištrynimo vaidmenį. Jos linkusios į nuošalę nustumti iki šiol tradicinės kultūros (neformaliųjų struktūrų) formuotą visuomenės (tautos) integralumą, taip pat apsunkinti pilietinės demokratijos įsitvirtinimą bei nuolatinį atsinaujinimą. Šios struktūros formuoja eksteritorinius riboženklis, grindžiamus įgytomis naujomis galiomis ir savanauðiškumu;

ketvirta, spartėjanti globalizacijos sklaida ir daugiaplaniškumas savaime pasmerkia jos pažinimą vėluojančiu, fragmentišku ir paženklintu sociologiniu redukcjonizmu. Kiekviename, net ir talentingiausiai sukonstruotame jos vertinime vis dėlto nebus išvėlta kokio nors labai reikšmingo aspekto;

penkta, iš žmogaus valios išsprūstantis globalizacijos pobūdis, kryptingumas; SO-e atsirandančios naujos (ypač latentinė, šešėlinė slinkti užimančios) disproporcijos; kaitos pažinimo nevisavertiškumas ir ypač ryškėjantis minties ir veiksmo vienovės (strateginio tolygumo) stygius skatina socialinių grėsmių nuojautas (tiek globaliniu, tiek regioniniu lygmenimis);

šešta, globalizuojantis pasauliui tapatybės (identiteto) paieška ir įtvirtinimas tiek individualiajame, tiek kolektyviniame (tarp jų nacionaliniame) lygmenyse tampa aiškiau išgyvenama problema: sudėtinė jos dalis yra nacionalinės (tautinės) bei globaliosios savimonės ir savivokos vienovės (dermės) paieška;

septinta, globalizacijos negatyvo poveikis yra tiesiogiai proporcingas atskirų šalių bei jų teritorinių vienetų ekonomikai ir kultūrai. Tai suponuoja išskirtinę jų padėtį, taip pat dėmesį globalizacijos padariniams.

Sociologinį žinojimą (nusakantį besikeičiančio pasaulio sandarą) galima traktuoti irgi kaip savitą ir lokalaus, ir globalaus susisaistymo formą. Jo nepakankamumas reikštų ir socialinės atskirties provokavimo elementą. Laikas ir geografinė erdvė iš tautas ir valstybes skyrusių, jas daugeliu atvejų priešinusių tampa jas jungiančiomis dimensijomis. Žinios apie pasaulį, moderniausias technologijos, informacija ir

ypač finansinis kapitalas ir jo provokuojamas vartojimo kultas, juo grindžiami gyvenimo ir, žinoma, mąstymo standartai žengia per pasaulį, nepripažindami nei ideologijų, nei valstybių sienų. Tačiau toks žengimas skausmingesnis (problematiškesnis) toms tautoms ir valstybėms, kurios dėl susiklosčiusių aplinkybių yra ekonomiškai mažiau pajėgios ir gerokai praradusios kultūrinį integralumą, partikuliarumo (individualumo, kultūrinio išskirtinumo) išsaugojimo pastangas. Su globalizacijos pozityvu slenka ir tas šleifas, kuris vadinamas nepageidautinu globalizacijos palydovu. Jie taip pat demonstruoja labai aiškų susisaistymo negatyvų kryptingumą bei galias ypač ten, kur visuomenės ir valstybės kultūrinis integralumas yra labiau pažeistas, labiau išklabinatas.

Pirmoji sociologų pareiga ir yra aiškintis tokių palydovų pobūdį; nacionalinėje dirvoje besireiškiančias tiek savas, istorijos primestas destruktijas bei deformacijas, tiek pastarųjų susijungimo su naujomis konfigūracijas ir jų išsidėstymą.

Čia ir susiduriame su viena fundamentaliausių socialinės organizacijos pažinimo problemų: ir senajam, ir naujam, ir hibridiniam negatyvui mokslininkai ir praktikai (politikai, vadybininkai) skiria mažai dėmesio.

Globalizacija ardo nuo amžių susiformavusią, nusistovėjusią **teritorinę socialinės organizacijos** formą, jos teritorinę kilmę ir įtvirtina **eksteritorinę jos formą**, pobūdį. Ugnies, rato, rašto ar elektros išradimai, plisdami po pasaulį, jau tada pretendavo į eksteritorialumą, naikino gentis ir teritorijas žymėjusius riboženklis. Tačiau tai niekaip negalėjo įveikti teritorinės SO, o praversdavo jai įsitvirtinti. Tų išradimų dėka tik sustiprėdavo atskirai besitvarkančių genčių, bendruomenių ir tautų kultūrinis autentiškumas ir integralumas; dabar padėtis kitokia todėl, jog laikas ir erdvė susitraukia spartėjančia tvarka. Kitokia, nes iš esmės keičia visas iki šiol egzistavusias individo socializacijos ir dorovės principų, simbolinės (tradicinės) kultūros raiškos, žmonių bendruomeninio sutarimo, tautos tęstinumo, valstybės funkcionavimo, net civilizacijos kryptingumo ir prasmingumo sąlygas.

Anot globalizacijos tyrinėtojo J. Tomlinsono, „deteritorizacija yra svarbiausias kultūrinis globalinio susisaistymo poveikis“, „susisaistymas žmonėms suteikia kultūros išteklius, kurių jie neturėjo...“ [10: 39].

Postmodernumo atstovas Z. Baumanas šiuo atveju kategoriškesnis. Jo nuomone, eksteritorinis SO pobūdis „galutinai suardo vietovėje išisknijusias vienybės ir bendruomeninio gyvenimo formas“ [1: 37]. Globalizacija, įtvirtindama eksteritorinę SO, pirmiausia nuvertina tradicinę (simbolinę) kultūrą, susiformavusią teritorinės SO pagrindu. Tad ir organizuo-

tas pilietinis veiksmas tampa sunkiai įsivaizduojamu dėl to, jog jis praranda kultūrinį ir dorovinį užtaisą, t. y. tai, kas piliečius jungia į sąveikaujančią bendruomenę. Jie nebepajęgia deramai tarpusavyje susitarti palaikant jiems patiems būtiną socialinę tvarką, paveikti bei kontroliuoti politinių (ir valdžios) struktūrų elgseną. (Iš skaudžios patirties žinome, kas darosi, kai šios struktūros tampa vis laisvesnės nuo tokios kontrolės.)

„Manykime, jog moralinis išipareigojimas ir žmonių solidarumas tiesiog pagal pobūdį yra iš esmės vietinis reiškinys“, teigia J. Tomlinsonas. „Tai gali įtaigauti, kad globalinis egzistencinis būvis yra tragiškas...“ [10: 211].

Šiandien net labiau civilizuotuose ir kultūrinio integralumo požiūriu mažiau „išsklibintuose“ Vakaruose kalbama apie įsitvirtinančią socialinę segmentaciją ir tų segmentų tarpusavyje nesusikalbėjimą, susvetimėjimą; apie šliaužiantį valdžios despotizmą, apie atslenkančią pilietinės visuomenės krizę. Ir pirmieji apie tokią krizę viešai prakalbo pasaulyje žinomi pilietinės visuomenės tyrinėtojai E. Gelneris, Dž. Kinas, Ch. Tayloras ir kt.

Aštrėja klausimas dėl civilizacijos kryptingumo, socialinės tvarkos palaikymo ne tik lokaliu, bet ir globaliniu mastu, teritoriniams bei kultūriniais riboženkliais išsityrus atsiveria laisvesnis kelias ir individualiam, ir grupiniam, ir instituciniam, ir transnacionalinių struktūrų egoizmui, materialinės savinaudos agresyvėjimui, visokio pobūdžio terorizmui skeistis.

Tarptautinis terorizmas dar galėtų būti suprantamas ne tik kaip kraštutinė reakcija į pernelg sparčiais tempais vykstantį ir iš dalies ortodoksaliai kultūrai „primetamą“ susisaistymą, bet ir kaip jos reakcija dėl galimų tokio susisaistymo nepaisymo politinių ar ekonominių padarinių.

Socialinės evoliucijos procesas žmoniją ir jos narius savaime verčia kosmopolitiškėti (teigiama šios sąvokos prasme), o ir egoistinį (savanaudišką) individualizmą kreipti „solidaraus individualizmo“ (H. Berkingo formuluotė) kryptimi. Net globalizacijos privalumus akcentuojantis autorius J. Tomlinsonas teigia, jog „vargu ar globalizacijos procesas sukurs globalinę kultūrą kokia nors suvienyta institucine prasme“ [10: 204], pabrėždamas, jog tokią nuomonę yra išsakiusi ir Globalaus valdymo komisija (JTO komisija – R. G.).

Tad negalima būti globalizacijos apžavėtiems, būti jai atsipalaidavusiems, tiesiog privalu pasirūpinti savimi, savo teritorinės SO būviu, jos galių ir negalių inventorizacija.

LIETUVIŠKOSIOS REALYBĖS KRITINIS VERTINIMAS

Pokyčių SO-oje spartą ir pobūdį lemia formaliosios struktūros arba institucijos. Koks jų refleksyvumo laipsnis, kokia jų organizacinė kultūra? Nuo jų elgsenos šiandien priklauso SO-oje susiklostantys neformalus ir pusiau formalūs santykiai, o galiausiai bendras tautos ir jos valstybės civilizacinis potencialas.

Dabartinį lietuvių SO-ai būdingą suminių negatyvą (t. y. paveldėtas civilizacines negalias ir jų suaugimo su neigiamais globalizacijos palydovais rezultata) vertinsime pasitelkę savotišką jo raiškos formų (ženklų) homologinę grandinę. Ji sudaryta ir pateikiama vadovaujantis fenomenologijos akcentuojama „aktualiosios struktūros“ idėja, kurios pasirinkimas, žinoma, yra neatsiejamas nuo atrankinės autoriaus pozicijos, jo įžvalgos taško. Tai būtų:

- labai ženkli daugelio kaimo gyventojų deprivacija, t. y. jų išstūmimas iš politinio, ekonominio bei kultūrinio gyvenimo;
- stiprėjanti socialinė, ypač ekonominė lietuvių visuomenės diferenciacija, ryškėjanti „užribio“ klasė;
- lietuvių tautinės savivokos bei nacionalinio (tarp jų valstybinio) patriotizmo nuvertėjimas, labiausiai paliečiantis jaunąją kartą;
- auganti energingiausių, kvalifikučiausių žmonių emigracija ir Lietuvos gyventojų – autochtonų depopuliacija;
- palyginus staigus dorovinės kultūros nuosmukis, plačiau atveriantis vartus nusikalstamumui įsitvirtinti;
- pilietinės visuomenės užuomazgų sąmoningas ar nesąmoningas slopinimas (prie kurio prisideda ir mūsų didžioji žiniasklaida);
- korupcinės sąmonės visuomenėje ir korporatyvinės korupcijos valstybėje sklaida, savotiška jos legitimizacija (įsiteisinimas);
- biurokratijos ir partokratijos įsitvirtinimas;
- normatyvinės (praktikuojamos) teisės nutolimas nuo kultūros, kartu ir nuo teisingumo.

SO eksteritorialumo ir teritorialumo sankirtos sukelia įtampas, jų persipynimą su politine organizacija. J. Tomlinsonas teigia, jog „dėl globalizuojamos kasdienės patirties darosi vis sunkiau išlaikyti pastovų „vietinio“ kultūrinio ir tautinio tapatumo pojūtį, kadangi į kasdienes mūsų gyvenimus vis labiau įsismelkia iš toli atklydusios įtakos bei patirtys“ [10: 121]. Apeliuodamas į erdvesnį ir savikritiškesnį SO supratimą anksčiau išdėstyto negatyvo homologinę grandinę drįstu pratęsti dar ir tokiais apibendrinančiais teiginiais:

- lietuvių tautos, sudarančios valstybės pagrindą, dezintegracija (liaudiškai tariant – išsivaikščiojimu);
- tolesne istoriškai susiformavusia tautos ir jos valstybės susipriešinimo slinktimi;

- valstybės slinktimi į stambiojo, ypač transnacionalinio kapitalo ir jo interesų sergėtojos pozicijas;

- savaiminio, giluminio Lietuvos ir jos visuomenės susipriešinimo su Europos bendrijos kultūrine patirtimi ir dvasia palaikymu;

- aiškėjančiu lietuvių tautos (nеспėjusios susiformuoti kaip moderni nacija, atitinkanti nūdienos pasaulį) išdirpimo Vakarų civilizacijoje pavojumi.

Suformuluoti socialinės bei politinės organizacijos bruožai nereiškia jų visuminio pobūdžio; jie turėtų būti suvokiami tik kaip tam tikrų socialinių erdvių kokybinė (šiuo atveju negatyvaus pobūdžio) charakteristika, kaip susiklosčiusios kultūros ir civilizuotumo išteklių įvertinimas. Jis tiesiog būtinas dar ir dėl pilietiškiau orientuotos nacionalinės savivokos. Galima formuluoti ir tokį klausimą: ar įsivaizduojama ne tokia jau pesimistinė, bet optimizmu alsuojanti socialinių procesų bei pokyčių homologinė grandinė? Taip, bandysime ją surikiuoti. Tai:

- laisvos nuo kanonų ir tradicijos asmenybės išsiskleidimas ir toks pat platesnių laisvo jos pasirinkimo sąlygų atsiradimas;

- monologinės bei dialoginės bendravimo kultūros transformavimasis į poliloginę (kai lygiavertėmis, lygiateisėmis priimamos įvairios reikšmės bei pozicijos);

- regioninių arba mažateritorinių bendruomenių, grindžiamų kultūrine bei pilietine sąveika, formavimasis ir įsitvirtinimas (kaip impulsyvi reakcija į socialinės organizacijos eksteritorialumą ir jos nešamą negatyvą);

- pasaulio kultūros įsiveržimas ir „hibridizuotos“ lietuvių kultūros išvedimas į pasaulinį jos kontekstą;

- tautinės, nacionalinės savivokos persitvarkymas nuo tradicinės savignyos pozicijų ir jos modernizavimasis, veikiamas jau atviro pasaulio ir gyvenimo Europos bendruomenėje;

- Lietuvos visuomenės tapsmas lietuvių nacija, kurioje etnis tautiškas praranda turėtas vyraujančias pozicijas ir užleidžia jas politinei tautai;

- globalumo kultūroje pasireiškimas kaip priešnuodis tautos (nacijos) ir jos valstybės civilizacinėms negalioms, tarp jų politinio, verslinio ir administracinio elito atotrūkiui nuo visuomenės; lokalumo pasireiškimas, kaip kultūrinio ir socialinio identiteto įtvirtinimo ir pasipriešinimo negatyvo slinkimui būdas.

Įvardytas pozityvas atsiranda kaip naujų socialinės įtampos laukų ir konfliktų įsitvirtinimo ir jų sprendimo SO-oje rezultatas. Mat, su civilizacijos pozityvu visada eina ir vadinamasis negatyvas; tai organiška.

Pripažinus, kad didelės dalies lietuvių visuomenės su nepriklausomybe, su tautiniu atgimimu susijusioms viltims žlugus, žlugo ir jungiamasis ryšys (kuris žmones jungė į integruotesnę sociumą), tokį ryšį

(koherentiškumą) turėjo pakeisti kitos, modernesnės, formos. Tarp jų – ir brandesnį, civilizuotesnį pilietiškumą išreiškiančios neformalios, pusiau formalios struktūros, tačiau jos taip ir neįsitvirtino. Deja, nebuvo sudarytos sąlygos šalies ekonominiame ir politiniame gyvenime įsitvirtinti ir vidurinei klasei, tad nesusiformavo bent kiek reikšmingesnis demokratinės pilietinės visuomenės pamatas. (Noliečiame žiniasklaidos, kurios pozicija yra atskirai diskutuotina.) Todėl SO-oje neadekvačiai ėmė reikštis formaliosios struktūros: teisė, teisėsauga, biurokratija, partokratija, nepakankamai kompetentingas administravimas, taip pat šešėlyje tūnanti oligarchija. Anoms struktūroms neįsitvirtinus, o šioms išsiskleidus, apačių ir viršaus, visuomenės ir valstybės susipriešinimas tapo tarsi akivaizdesniu. Toks susipriešinimas blogas dar ir tuo, kad jis tik sustiprina bendros dorovinės kultūros, kultūrinio integralumo ir atsakomybės (už savo veiksmus ir jų padarinius) nuosmukį.

Kai kurie futurologai politinį Lietuvos ateities žemėlapi mato netgi kaip totalinį teatrą rinkėjams mulkinti. To teatro fundatoriai ir aktoriai: patys politikai ir žiniasklaidininkai, kurių tuos pačius veidus ir siužetus matome kasdien. O žiūrovai, auditorija – eiliniai piliečiai, kurie tik formaliai lemia kokio nors eilinio rinkimų teatro eigą.

Tačiau būtų neišmintinga, neobjektyvu ką nors konkrečiai (ir personaliai) dėl tokios padėties kaltinti. Susiklostė painūs vidinių ir išorinių sąlygų, subjektyvių ir objektyvių veiksnių, sąmoningai ir nesąmoningai formuojamos realybės, eilinių žmonių pasyvumo ir nekompetentingumo raizginys.

Būta ir apmaudžių, didžiulių nuostolių tautai nešusių sprendimų. Pavyzdžiui, kad ir labai skubotas, neapgalvotas, netgi prievartinis stambių ūkių kaime likvidavimas, palaidojęs investuotą milijardais skaičiuojamą kapitalą; pasmerkęs daugumą kaimo gyventojų lėtai socialinei degradacijai (ir degraduotų reprodukcijai), taip pat valstybės nesugebėjimas išmesti bent kiek efektyvesnio jų gelbėjimosi rato.

GALIMYBIŲ PAIEŠKOS IR PRIEŠTARINGUMAS

Dar XX a. pirmosios pusės mąstytojas Tejardas de Šardenas yra teigęs, kad žmonijos vienijimasis yra neišvengiamas procesas. Tačiau čia pat ir akcentavo: toks vienijimasis įmanomas tik koncentruotais ir sąvėje integruotais centrais [9]. Tokius centrus galėtume suranguoti pagal socialinės organizacijos lygmenis: šeima, darbovietė, teritorinė bendruomenė, tauta, valstybė, valstybių bendrija, panvisuomenė. Vien

nuogu pragmatizmu, vien apčiuopiamos naudos arba priverstinės tvarkos siekiu grindžiama integracija (vidinis susitelkimas) yra ne tik nepatvari, bet, kaip matyti, netgi pavojinga. Ji tik giliau į SO įvaro jos negalavimus, paverčia juos savo prigimtiniais, natūraliais bruožais.

Ką galima priešpastatyti ne tik aiškų pozityvą, bet ir ne mažiau aiškų negatyvą nešančiai supermodernaus tipo SO, t. y. jos eksteritorialumui? Jo imanentiniam nusiteikimui ardyti tradicinį tūkstantmečius atlaikiusį integralumą? Tokiam SO tipui, teisingiau – jo negatyvui, galime priešpastatyti *labiau su visuomene integruotą valstybę*; tam reikia skatinti, o ne slopinti visuomenės organizavimąsi. Turi būti skatinama dalyvaujamoji, o ne atstovaujamoji demokratija. (Atstovaujamoji demokratija remiasi vien rinkimais, o tai artima ir vos ne faktiniam piliečių išstūmimui iš aktyvesnio dalyvavimo valstybės valdyme.) Pastaroji mūsų realybėje tik labiau įtvirtino partokratijos, biurokratijos ir korumpuotų struktūrų pozicijas.

Visuotinės gerovės siekis yra viena pagrindinių, kaip matyti iš praktikos, labai sunkiai ir supainiotai sprendžiamų problemų. Kapitalas, ekonominiai procesai vis labiau įgauna viršautinį, antnacionalinį pobūdį; valstybės suverenitetas ekonomikoje objektyviai siaurėja. Pripažinus šią tiesą, mums privalu pripažinti ir kitą... Ten, kur valstybės įsikišimas gali būti ne tik efektyvesnis strateginių tikslų siekiu, lietuvių tautos tęstinumo, bet ir suverenumo stiprinimo požiūriu, ji linkusi toliau silpninti savo pozicijas. Įvertinus ypatingą finansinių, ekonominių, taip pat nusikalstamo pobūdžio struktūrų bei santykių eksteritorialumą, jų polinkį į suokalbiškumą ir realiąsias šiuolaikinės valstybės galias, daugiausia jos dėmesio turėtų būti skiriama mokslui, kultūrai, šeimos institucijai, jaunosios kartos ugdymui, savivaldos ir bendruomeniškumo plėtojimui. Būtent šių SO struktūrų puoselėjimas palengvintų spręsti palyginus staigiai atsiradusį konfliktą tarp eksteritorinės ir iki naujausių laikų tvirtai egzistavusios teritorinės SO tipų. Kultūra (suprantant ją plačiausia prasme) su savo įvairove, istoriniu paveldu ir lokaliniu partikuliarumu, dvasiniu užtaisu yra ta tikroji erdvė, kurioje nacionalinės valstybės realiosios galios bei teisės ir toliau išlieka. Kultūra tebevaidina ir vaidins ypatingą vaidmenį pristabdant, neutralizuojant globalizacijos, taip pat eksteritorinės socialinės organizacijos negatyvą ir telkiant, kviečiant žmones bendruomeniniam sugyvenimui.

Žvilgsnis krypta į jaunosios kartos nacionalinę savimonę ir patriotizmą, t. y. į jos ugdymo sistemą. Už visai liaupsinamą, informacijos ir jos technologijų scenos paliekamas pagrindinis aktorius! Kompiuteris pateikia tik informaciją, o sprendimą privalo priimti būtent žmogus. Tokie sprendimai iš žmogaus reikalauja ne tik ypatingos erudicijos,

įskaitant sociologinę savivoką, bet ir dorovinės atsakomybės, ypatingo sugebėjimo numatyti įvairiausias savo veiksmo pasekmes, sukeliama aido trajektorijas.

Vienas žymiausių vadybos specialistų P. Drakeris teigia: „Šiuolaikinės visuomenės ir žmogiškųjų santykių fundamentas ne informacija, o kryptingai kreipiama organizacija vardan kryptingai suformuluotų tikslų“ [11: 64]. Kaip, kokius mechanizmus pasitelkus tokio kryptingumo siekti supermoderniame pasaulyje? Atsakymo ieškokime nuo religinės SO formos. Krikščionybė visą tūkstantmetį vaidino ypatingą vaidmenį akumuliuodama ir plėtodama eksteritorinio pobūdžio kultūras, dvasines vertybes, t. y. šalinama tautas priešinusius barjerus, plėtodama universaliąsias vertybes ji integruodavo ir lokalines, nacionalines bendruomenes. Tačiau religinę SO formą bent Vakarų civilizacijoje laikykime prarandančia savo turėtą galias.

Tauta, tautiškumas – kita, ypatinga, jau vėlyvaisiais amžiais žmonijos evoliucijos pagimdyta SO forma. Kaip ir religinė, ji leidžia integruoti, sujungti visuomenę ir valstybę remiantis būtent kultūrinėmis, taip pat dvasinėmis, simbolinėmis (tradicinėmis, pastovumą, tęstinumą turinčiomis) vertybėmis ir, jomis remiantis, pasipriešinti negatyviesiems globalizacijos palydovams. Tauta ir aukščiausia jos raidos forma – nacija išreiškia dar ir politinę SO struktūrą. Beveik visų šiuolaikinės Europos valstybių stabilumą ir jos pagrindą sudaro kuri nors tauta, vadinama tituline.

Negalime įsivaizduoti šiuolaikinės Norvegijos, Danijos ar Vokietijos valstybės be norvegų, danų, vokiečių tautinės savimonės ir nacionalinio patriotizmo puoselėjimo. Tokia elgsena, teisingiau išsireiškus – SO būseną, užtikrina ir visuomenės bei valstybės sąjungą, ir socialinę tvarką, ir kultūros tęstinumą, ir įnašą į viso pasaulio kultūros bei civilizacijos aruodą.

Tačiau ir iš mūsų mokslo, ir iš praktikos pasaulio dažnai galima išgirsti, kad nacionalinė valstybė ir jos pagrindas – tauta, kaip išskirtinė SO forma, išgyvena saulėlydį. Žvelgiant į kai kurias mūsų politines struktūras, svarbiausia – į mūsų jaunosios kartos švietimo bei ugdymo sistemą, tokia nuostata atrodo netgi savotiškai skatinama. Jos argumentacija grindžiama tuo politiniu bei ekonominiu pragmatizmu arba kosmopolitiniu susisaistymu, kuris išreiškia tik vieną globalizacijos ir jos nešamos eksteritorinės SO pusę, toli gražu ne vien pozityvią.

Tiesa, tokia pozicija grindžiama dar ir garsiai skelbiamomis žmogaus teisėmis ir laisvėmis. Tačiau jos čia yra suabsoliutinamos ir priešpastatomos ben-

druomeniškumui; pagaliau – ir tam pačiam pilietiškumui, kurio tikroji galia tik tada ir pasireiškia, kai jis yra grindžiamas kultūra. Neišmintingai, nesąmoningai (o gal ir sąmoningai) nusisukama nuo to pamatinio principo, jog kiekvienos civilizuotos šalies kultūros organiška dalis yra tautinė savimone ir nacionalinis patriotizmas.

Bene iškiliausias tautiškumo (nacionalizmo) problematikos tyrinėtojas anglas A. Smithas teigia, jog nacionalinis tapatumas, palyginti su kitomis tapatumo formomis, turi ypatingą galią, nes jis „nūdien teikia vienintelę politinio solidarumo viziją ir jos loginį pagrindą“ [8: 176]. Kitame veikale jis rašo: „Nei internacionalizmas, nei supranacionalizmas neteikia daug vilčių, kad įvyks nacionalizmo erozija, kurios taip geidžia kosmopolitiniai utopistai. Nacionalizmą, kuris tvirtai išsakinijęs modernybės socialiniame ir politiniame kontekste, tiek iš vidaus, tiek iš išorės palaiko patys įvairiausi mechanizmai“ [7: 248].

Tarp tų mechanizmų matyti ne tik istorinis ir etnokultūrinis paveldas, bet ir būtinybė, mobilizuojant visas kultūros ir civilizuotumo teikiamas pajėgas, užtikrinti civilizuotam pasauliui privalomą bendruomeninį sugyvenimą, socialinę tvarką, visuomenės ir valstybės sąjungą, sprendžiant ne vien su visuotine gerove susijusias problemas. Iškyla būtinybė priešintis vos ne totaliam dorovinės kultūros nuosmukiui, socialinei dezintegracijai priešpatatant tai, kas sudaro žmogaus ir pačios kultūros natūrą.

Produktyvią reliatyvistinę tautos (nacijos) sampratą yra suformulavęs žymus rusų sociologas A. Zdravomyslovas. Jis tvirtina: „Vokiečiai – tik todėl vokiečiai, kad yra rusai, anglai, amerikiečiai, kitos tautos, su kuriomis jie kontaktuoja“. Toliau jis teigia: „Jeigu tautinės (nacionalinės) bendruomenės užgimsta ir išitvirtina sąveikaudamos su kitomis, tai ir žinios apie kitų bendruomenių interesus privalo būti analizuojamos būtent iš tokių pozicijų“ [12: 21]. Pateiktąjį A. Zdravomyslovo teiginį galėtume perfrazuoti taip: esame lietuviai tik todėl, kad mus supa lenkai, rusai, vokiečiai (su savo interesais). O šiuolaikinėms tautinėms žmonių bendruomenėms įgimta puoselėti savo identitetą, savo veidą tam, kad jie užimtų deramą vietą pasaulio SO-e, skleidžiant kultūrą ir palengvinant priešinimąsi iš vidaus ir iš išorės sklindančioms destrukcijoms.

Panašią mintį atrandame ir JAV (!) tautinės problematikos tyrinėtojo R. Brubakerio samprotavimuose. Anot jo, „... beveik visos modernios valstybės yra (ar siekia būti) tautinės valstybės. Beveik visos iš jų pripažįsta legitimuojančią tautos... suvereniteto doktriną. Beveik visos iš jų pretenduoja semtis valstybės galios iš tautos... ir naudoti ją tautos... labui, o ne šiaip tiesiog valdyti“ [3: 53].

Apibendrinę anksčiau išsakytas mintis bei teiginius, galėtume išskirti keletą ypač reikšmingų funkcijų, kurias tauta (kaip ypatinga SO forma) atlieka globalizacijos apimtame pasaulyje. Tai:

- kultūros, ypač jos dvasinio komponento, akumuliavimas bei tęstinumas;
- dvasinės kultūros pagrindu formuojamas žmonių integralumas, bendruomeninis sutarimas;
- visuomenės politinis solidarumas (taip pat visuomenės ir valstybės vienovės siekis);
- socialinės tvarkos palaikymas ir atsvara deviacijai;
- kultūrinės įvairovės pasaulyje ir sociodinamiškos įtvirtinimas.

Tauta, kuri save realizuoja SO pavidalo, yra kaip ir kiekvienas prie aplinkos prisitaikantis kolektyvinis organizmas. Galime kalbėti apie išmintingą tautos su pasauliu dialogą, suvokiant ją kaip pasaulio dalį ir pasaulio atsispindėjimą tautoje. Tokiam dialogui išskleisti kaip tik ir praverčia tautos SO koncepcija.

Lietuvos praktika kitokia, negu civilizuotesnėse Europos valstybėse. Tam tikra prasme ji yra disonansinė šiuolaikinei Europos Sąjungos dvasiai... Štai mūsų šalies švietimo sistemoje visas dėmesys sutelktas tautinės savivokos ir nacionalinio patriotizmo atžvilgiu steriliam pilietiškumui. Ir tai – tik formaliai deklaruojamam pilietiškumui. Dalyvaujamios demokratijos pilietis privalėtų būti ugdomas nuo pat mokyklos pirmosios klasės grupiniu sutarimu, tuo sutarimu grindžiamu grupiniu sprendimu, jo paieška bei veiksmu. Kaip veiksmo subjektus jungiamoji medžiaga turėtų būti puoselėjamas ir nacionalinis (valstybinis) patriotizmas.

Tautinės, nacionalinės savivokos bibliarinis režimas (aplinkybės) pasikeitė. Šiandien jas keičia daugiapolarinis ir išsitrinantis. Žvelgiant iš istorinės perspektyvos pozicijų, būtų ir neišmintinga, ir nelogiška vos ne visas svarbiausias pozicijas (ypač tas, kurios civilizacijai teikia prasmingumą, pirmąpradį, natūralų, o ne virtualų (antrinį, sintetinį, išivaizduojamą) įvairovės žaismą) užleisti eksteritorinei SO atmainai. Ją būtina išmintingai derinti su teritorine jos forma. O tai praktikoje reikštų: tautiškumo ir atvirumo pasauliui (kosmopolitizmo) dermę; pilietiškumo, orientuoto į pragmatinį veiksma, papildymą nacionalumu, orientuotu į kultūrinę elgseną; materialumo ir idealumo (arba dvasingumo) junginį.

Kaip parodė visai neseniai Europoje Agentūros „EuroBarometer“ atlikti tyrimai, daugelyje Vakarų Europos šalių tautinė savivoka ne gėsta, bet, atvirkščiai, auga. Daugelyje tų šalių tapatinimasis su savo tauta paryškėjo ir šiandien gerokai lenkia tapatinimosi su Europos Sąjunga tempus. Tai – simp-

tominis bruožas, rodantis priešinimosi globalizacijos negatyvui pobūdį, kryptingumą; priešaringą globaliosios (eksteritorinės) ir lokalsios SO santykį.

EPILOGINIAI TEIGINIAI

Tad globalizacija (ypač įvertinant kartu su ja slenkantį negatyvą) aktualizuoja tokius SO funkcionavimo principus, kaip: visuomenės ir jos normatyvumo vienovė, kultūros modulumo ir jos normatyvumo dermė, komunitarizmo (bendruomeniškumo) ir privatumo (individualizmo) dermė, segmentacijos (diferenciacijos) ir vienijimosi (integracijos) dermė, dvasinumo (idealiųjų vertybių tęstinumo) ir materialumo (daiktiškojo pasaulio) dermė ir kt.

Išskeliame klausimą: ar įmanoma nekonfliktuojanti ir kultūros gyvybingumą skatinanti dermė tarp tautinės, nacionalinės ir supranacionalinės (virštautinės), tarkim, europinės savimonės? Ar mūsų tautinė savimonė gali sudaryti europinės savimonės organišką dalį ir atvirksčiai? Atsakymas į tokį klausimą tik teigiamas. Anot J. Tomlinsono, supranacionalumas (virštautiškumas, kosmopolitiškumas) ir tautiškumas turėtų būti „suvokiamas ne kaip antitezės ir antagonistinės, o kaip viena kitą reguliuojančios ir todėl mus nuteikiančios *nesiliaujančiam dialogui* tiek mumyse pačiuose, tiek su mums tolimų kultūrų žmonėmis“ [10: 200]. Pavyzdžiai: štai, lenkas, persiėmęs supranacionalinę katalikiškąją savimonę, kartu įtvirtino ir europinę savimonę, tačiau tapo dar ir ryškesniu lenku. Panašiai galima teigti ir apie XIX–XX a. lietuvi. Toks savimonių sutapimas formavosi keletą šimtmečių. Supermoderniajame pasaulyje tokio laiko limito neturime – sparčiai auganti socialinio laiko ir erdvės koncentracija verčia mus šią savimonių dermės problemą išspręsti sparčiau negu per vienos kartos laiką. Išibėgėjanti globalizacija su savo negatyvo iššūkiais čia gali suvaidinti ir pagalbininkės vaidmenį.

Apibendrinami pateiktus teiginius ir samprotavimus, pabrėšime: nei mokslo pasaulio atstovams, nei praktikams nevalia pamiršti, kad eksteritorinė ir tradicinė teritorinė SO įgyja tarpusavyje susipriešinančių nuostatų, vertybių, struktūrų; kad formuojasi visai naujo pobūdžio socialinės įtampos ir konfliktai. Toks susipriešinimas sudaro mūsų kasdienybę, mūsų gyvenamąją terpę (habitat), kurios pokyčius būtina nuolat stebėti, tyrinėti, siūlyti ir daryti atitinkamai apmąstytas neveluojančias vadybinio bei politinio pobūdžio korekcijas. Tokiame pasaulyje aktualiėja įvykius sintezuojančios ir analizuojančios minties vaidmuo; čia ypatinga misija tenka sociologiniam mąstymui, sociologinei savivokai.

Aš nematau, kad toks teiginys gali būti adresuojamas vien mano cecho žmonėms. Sociologiniu mąstymu, sociologine savivoka lygia dalimi turėtų

ginkluotis ir valdančiosios struktūros, ir visos kitos struktūros bei institucijos, jeigu jos siekia sumažinti objektyviai neišvengiamą savo elgsenos, savo priimamų sprendimų nevisavertiškumą ir klystamumą.

Sociologinė savivoka neišvaiduojama be refleksiavaus mąstymo – be sugebėjimo gaudyti ne tiek teigiamą, kiek neigiamą savo sprendimų, savo veikslių sukeltą aidą ne tik Čia ir Dabar, bet ir didesniame laiko ir erdvės nuotolyje. Sociologinis mąstymas (skirtingai nei gamtos mokslai) tiesiogiai veikia realybę, nes priimame ją tokią, kokią sugebame suvokti, aprašyti ir tuo pagrindu priiminėti sprendimus, kurie tą realybę vėlgi tiesiogiai kuria. Prabėgę įvykiai, seni faktai yra nuolat ir nuolat reinterpretojami, revizuojami. Šito negalėtume pasakyti apie gamtos ar tiksluosius mokslus. Tad susiduriame su akivaizdžiu sociologinio mąstymo, sociologinės savivokos ne tik pragmatizmu, bet ir dramatismu.

Dar XX a. pradžioje A. Šveiceris pažymėjo (o mūsų dienomis jo mintį yra atkartoję K. Castoriadis bei Z. Baumanas), kad dabartinės civilizacijos bėda tai, jog ji liaujasi kelti sau klausimus. Bet mes, sociologai, priklausome tai padermei, kuri negali nekelti klausimų; kitas dalykas – kaip, kada ir kokius keliamės klausimus.

Gauta
2002 11 20

Literatūra

1. Bauman Z. *Globalizacija. Pasekmės žmogui*. Vilnius: Strofa, 2002.
2. Berking H. *Solidary Individualism: The moral impact of cultural modernisation in late modernity*. *Risk, Environment and Modernity*. London: Sage, 1996.
3. Brubaker R. *Pilietybė ir tautiškumas Prancūzijoje ir Vokietijoje*. Vilnius: Pradai, ALK, 1998.
4. Gelner E. *Uslovija Svobody*. Moskva: Ad Margynem, 1995.
5. Harvey D. *The Condition of Postmodernity*. Oxford: Basil Blacwell, 1989.
6. Laurėnas V. *Normalios politikos genezės atvejis. Lietuvos politinės sociologijos studija*. Klaipėda, 2001.
7. Smith D. A. *Nacionalizmas XX amžiuje*. Vilnius: Pradai, ALK, 1999.
8. Smith A. *National Identity*. London: Penquin, 1991.
9. Tejardas de Šardenas P. *Žmonijos fenomenas*. Vilnius: Mintis, 1995.
10. Tomlinson J. *Globalizacija ir kultūra*. Vilnius: ALK, 2002.
11. Друцкер П. *Задачи менеджмента в XXI веке*. Москва: Дом „Вильямс“, 2001.
12. Здравомыслов А. К обоснованию релятивистской теории нации. *Релятивистская теория нации*. Москва, 1998.

Romualdas Grigas

**LITHUANIA AND ITS SOCIAL ORGANIZATION IN
THE CONTEXT OF CHALLENGES OF
GLOBALIZATION AND EUROINTEGRATION**

S u m m a r y

The main features of contemporary globalization according to the providences of theories of social organization are discussed. Exceptional attention is devoted to changes of the social world and to spread of the negative. The sociological analysis is focused on the critical construction

of the social (and political) organization of the Lithuanian nation. It is expressed through a homologous chain of changes and deformations. Author, sustaining to epistemological constructionism, discusses the facilities and their discrepancy. The importance of national and supranational self-perception linkage, the necessity and culture of sociological thinking are accentuated as a constructive trajectory.

Key words: social organization, globalization, convergence, social disjuncture, exterritoriality of social organization, social deformations